

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.3

Гражевська А. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті досліджено теоретичні засади рентної політики в ринковій економіці. Автором проаналізовано рентну політику в Україні та зроблено висновок щодо її неефективності. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення рентної політики в Україні як важливого чинника модернізації національної економіки.
Ключові слова: рента, рентні відносини, рентна економіка, рентна політика.

Постановка проблеми. Формування нової моделі господарського розвитку України неможливе без удосконалення державного регулювання процесів привласнення надприбутків. Загально-визнано, що в нашій країні пошук ренти давно перетворився на домінуючу форму економічної поведінки суб'єктів господарювання, спричинивши збільшення майнового розшарування населення, стрімке збагачення номенклатурно-олігархічних груп та уповільнення економічного зростання.

За цих обставин важливого значення набуває інституційно-організаційне забезпечення ефективного функціонування системи рентних відносин, спрямоване на формування дієвих стимулів та механізмів раціонального використання обмежених ресурсів з метою реалізації довгострокових цілей конкурентоспроможного розвитку України та зміцнення її національної безпеки. Відтак, обґрунтування рентної політики держави як важливої складової стратегії модернізації національної економіки набуває важливого теоретичного та практичного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, дослідження рентних відносин у сферах землекористування та землекористування започаткували класики політекономії В. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, Дж. Ст. Мілль та ін. У подальшому теорія земельної ренти була розвинена в працях представників марксистської економічної теорії. Сучасні підходи до трактування рентних відносин у широкому економічному та інституційному контекстах були сформовані представниками неокласичної (У. Джевонс, К. Менгер, А. Маршалл, Дж. Б. Кларк) та інституційної (А. Алчіан, Е. Аткинсон, Б. Бенсон, Дж. Б'юкенен, Е. Крюгер, Д. Норт, А. Ослунд, Дж. Стіглер, Г. Таллок, Р. Толісон) економічної теорії.

Значний внесок у розвиток теорії ренти, дослідження виробництва, привласнення, вилучення та розподілу рентних доходів, державного регулювання цих процесів у трансформаційних економіках внесли російські та українські вчені: В. Автономов, С. Архієреєв, А. Аузан, В. Базилевич, Т. Гайдай, А. Гриценко, А. Даниленко, В. Дементьев, А. Заостровцев, Б. Кваснюк, А. Латков, А. Ложнікова, Д. Львов, О. Носова, Р. Нуреев, А. Олейник, О. Пасхвер, В. Полтерович, П. Саблук, В. Тамбовцев, А. Шастітко, Ю. Яковець та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на безперечні досягнення вітчизняної та зарубіжної економічної

думки в розвитку теорії ренти, до цього часу недостатньо розробленими залишаються теоретико-методологічні та прикладні аспекти формування і вдосконалення державної рентної політики в трансформаційних економіках.

Метою статті є дослідження теоретичних засад та обґрунтування основних напрямів вдосконалення рентної політики в Україні як важливого чинника модернізації національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Загально-визнано, що рентні відносини є складною системою економічних взаємодій, що об'єктивно виникають між суб'єктами господарювання з приводу формування, розподілу (перерозподілу) та використання (привласнення) рентних ресурсів і доходів.

У зв'язку з цим зауважимо, що сучасні дослідники трактують ренту як можливий надлишковий дохід, що перевищує мінімальний дохід, необхідний для стимулювання агента здійснити дії, задані принципалом, або ж спонукати принципала (власника) докласти деяких зусиль до реалізації певної політики, ведення бізнесу, входження на ринок тощо [1, с. 62]. При цьому в економічній літературі аналізуються різні види рентних доходів, виходячи з тих чи інших критеріїв їхньої класифікації. Зокрема, за соціально-економічними наслідками формування та використання розрізняють «ефективні» (продуктивні) та «неефективні» (контрпродуктивні) ренти [2]. Вважається, що ефективні ренти (інноваційно-технологічна, інтелектуальна, частково природно-ресурсна, організаційно-управлінська та фінансова) ведуть до збільшення суспільного продукту та породжують стимули до господарської поведінки, яка сприяє зростанню загальної Парето-ефективності економіки. Водночас неефективні ренти (статусно-адміністративна, політична, частково природно-ресурсна, організаційно-управлінська та фінансова) трактуються як контрпродуктивні, такі, що спричиняють зменшення суспільного продукту та зниження загальної Парето-ефективності економіки.

Однією з ключових передумов формування контрпродуктивних рентних доходів є монополізація владних повноважень, зокрема такого дефіцитного ресурсу, як політичні та адміністративні функції за умов невизначеності законодавчих норм та можливості їх різної інтерпретації. При цьому, на думку Ф. Мак-Чісні, політики не є пасивними суб'єктами, що обирають із конкуруючих пропозицій ту, що максимізує їхню вигоду. Навпаки, вони є активними максимізаторами власної вигоди,

оскільки здійснюють тиск на контрагентів шляхом доведення до відома зацікавлених осіб інформації щодо загрози запровадження таких регулюючих правил та норм, які в змозі погіршити їхнє економічне становище. Саме очікуване погіршення ситуації породжує у економічних суб'єктів стимули до оплати відповідним державним службовцям їх відмови від запланованої дії [3, с. 181-182].

Таким чином, незважаючи на те, що засновники концепції «пошуку ренти» застосовували цей термін для позначення обмеженого кола випадків, а саме: прагнення отримати рентні доходи «від видів діяльності, які самі по собі носять деструктивний характер» [4, с. 746], сучасні дослідники звертають увагу на дуалізм ренторієнтованої поведінки суб'єктів господарювання у ринковій економіці. Йдеться про визнання деяких видів ренти соціально-бажаними, такими, що стимулюють інновації, інвестиції та економічне зростання. Так, монопольне володіння інтелектуальною власністю дозволяє тривалий час отримувати додатковий дохід (інтелектуальну ренту), що є результатом таланту та творчої праці економічних суб'єктів (вчених, винахідників, інженерів та ін.), які мають право претендувати на його основну частину. Формування, розподіл та використання такої ренти постають важливим стимулом для інноваційної активності, спрямованої на модернізацію національної економіки [5, с. 17].

Водночас контрпродуктивна рентоорієнтована поведінка підриває стимули економічних суб'єктів до інноваційної діяльності внаслідок того, що суб'єкти господарювання: 1) вимушені нести витрати, пов'язані з подоланням адміністративних бар'єрів, які створюють представники владних органів; 2) зустрічаються з проблемою подорожчання кредитів; 3) не вмотивовані здійснювати довгострокові інвестиції [1, с. 63].

Важливо взяти до уваги, що контрпродуктивна рентоорієнтована поведінка суб'єктів господарювання притаманна більшості соціально-економічних систем. Однак найбільш яскраво вона виявляється в посткомуністичних економіках, що характеризуються нерозвиненістю цивілізованого ринкового середовища. На інтенсивність і масштаби пошуку ренти в цих країнах впливають генетична спадщина (стійкі неформальні інституції, стереотипи поведінки, психологія та економічна культура командно-адміністративної системи господарювання) та інституційна нерівновага, пов'язана із суперечливою взаємодією соціально-економічних рутин та інновацій. Наслідком цього є формування так званої рентної економіки, що характеризується непродуктивним витрачанням ресурсів на зміну структури прав власності на користь зацікавлених груп; збільшенням трансакційних витрат легітимізації (реєстрації, ліцензування, сертифікації, стандартизації) та індивідуалізації підприємницької діяльності; деградацією інноваційного та трудового потенціалів; відволіканням ресурсів з господарського обороту та їх непродуктивним використанням на хабарі, підкуп та лобіювання.

За умов, коли рентоорієнтована поведінка стає вигідною для економічних суб'єктів, розмежування ефективних та неефективних рентних доходів є важливою складовою процесу розробки та реалізації адекватної державної політики в трансформаційних економіках.

У зв'язку з цим зауважимо, що сучасні дослідники трактують рентну політику як інституційне регулювання рентних відносин, комплексно ке-

рованих державою на мікро-, мезо- та макрорівнях на процесних фазах «виробництво – привласнення – вилучення – використання» ренти. При цьому саме фаза виробництва ренти вважається пріоритетною з погляду державного регулювання як така, що є визначальною щодо наступних процесних фаз. Йдеться про те, що вироблена рента є чистим продуктом фактора виробництва, який залежить від умов виробництва, в той час як привласнена рента є доходом власника цього фактора, що залежить від сформованої системи власності та базових правових передумов [6].

Таким чином, рентна політика є важливою складовою економічної політики, що реалізується органами державної влади та місцевого самоврядування шляхом інституційно-організаційного забезпечення ефективної реалізації рентних відносин. Йдеться про систему державного економічного регулювання відносин, пов'язаних з виявленням, акумуляцією, вилученням та використанням доходів рентного характеру з метою урегулювання рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів. Метою такої політики повинно бути:

1) розширення масштабу продуктивної рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання шляхом удосконалення системи виробництва, розподілу (перерозподілу) та використання ефективних рент у стратегічно важливих галузях і секторах економіки, створення та розвитку національної інноваційної системи;

2) обмеження контрпродуктивної рентної поведінки економічних суб'єктів та недопущення тіншових рентних відносин шляхом чіткої специфікації прав власності, зменшення ступеня персоналізованості контрактних відносин, посилення контролю за дотриманням законодавства, обмеження адміністративного втручання в господарські процеси, спрощення та підвищення «прозорості» діяльності чиновників, формування цивілізованого громадянського суспільства, незалежної судової влади тощо.

До основних функцій рентної політики слід віднести:

- розподільчу (розподіл рентних ресурсів та платежів між суб'єктами господарювання, державним та місцевими бюджетами);
- регулюючу (забезпечення міжгалузевого переливу капіталу та вирівнювання рівнів рентабельності підприємств різних галузей економіки);
- стимулюючу (посилення зацікавленості підприємств в ефективному використанні обмежених ресурсів та здійсненні інноваційної діяльності);
- соціальну (подолання корупції, підвищення життєвого рівня населення шляхом виплати дивідендів із суверенних фондів, сформованих за рахунок рентних доходів).

Ефективним інструментом рентної політики є податкова система, спрямована на вилучення ренти в отримувачів наддоходів. При цьому досвід розвинених країн засвідчує ефективність перекладання податкового тягаря на цих суб'єктів. Так, в Австралії прибуток, що забезпечує рентабельність гірничорудного бізнесу на рівні вище, ніж ставка прибутковості державних облігацій (5,5%), вважається надприбутком і підлягає прогресивному оподаткуванню. Запроваджена у Великобританії програма регулювання цін у фармацевтичній промисловості передбачає, що у разі перевищення фармацевтичною компанією рівня рентабельності, зафіксованого в угоді між Асоціацією фармацевтичних компаній та Урядом Великобританії, зазначені компанії змушені або платити податок на

додатковий прибуток (надприбуток), або знижува-ти ціни [6].

Водночас існуючий нині механізм вилучення та використання ренти в Україні не можна вважати ефективним ні з фіскальної точки зору, ні з погляду стимулювання модернізаційних процесів. Підтвердженням цьому є значна диференціація рівнів рентабельності по галузям та видам діяльності за відсутності міжгалузевого вирівнювання норми прибутку. Зокрема, рентабельність великих та середніх підприємств добувної промисловості України значно перевищує рентабельність підприємств переробної промисловості (табл. 1).

За цих обставин поглиблюються деформації процесу ціноутворення, рента інституціоналізується та перетворюється на невіддільний елемент цін (тарифів)

Таблиця 1
Рентабельність операційної діяльності великих і середніх підприємств України за видами промислової діяльності, %*

Види промислової діяльності	січень-вересень 2012 р.	січень-вересень 2013 р.	січень-вересень 2014 р.
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	15,7	15,3	22,5
Переробна промисловість	2,1	2,1	-11,9

*Розроблено автором на основі [7]

на продукцію та послуги українських підприємств. При цьому підприємства сфери енергетики, нафтогазового сектору, житлово-комунального господарства закладають в ціни, тарифи для населення та промисловості одночасно прибуток, ренти та капітальні витрати. Водночас в такій важливій галузі української економіки, як сільське господарство поточка фрагментарно фінансує капітальні та поточні витрати з одночасним запровадженням жорстких обмежень рівня цін та рентабельності.

За експертними оцінками українських фахівців, приблизно 80% щорічних фінансових потоків, які формуються внаслідок використання природно-ресурсного потенціалу України, фактично не контролюються державою та не надходять до державного бюджету [8, с. 5]. Прикладом може бути оподаткування такого високорентабельного українського бізнесу, як видобуток руди. Так, до квітня 2014 р. рента за видобуток залізної руди в Україні становила 3,64 грн за тону за ринкової вартості цієї тони в межах 100 дол. Таким чином, за річного видобутку у розмірі 80 млн т руди, вітчизняні гірничозбагачувальні комбінати продавали корисних копалин на суму 8 млрд дол. (за теперішнього валютного курсу – приблизно 100 млрд грн), а державний бюджет отримувал лише 300 млн грн рентних надходжень. На думку экс-міністра промисловості України В. Мазура, встановленню справедливих норм оподаткування в цій сфері перешкоджало потужне гірничорудне лобі, яке донедавна було основним фінансовим донором правлячої партії, яка і формувала уряд [9].

Важливо зауважити, що неефективність рентної політики в Україні сприяє закріпленню короткострокових моделей поведінки економічних агентів, пов'язаних з привласненням неефективних рент. Водночас невирішеність проблем, пов'язаних з регулюванням відносин, що виникають між суб'єктами інноваційної діяльності

при створенні об'єктів інтелектуальної власності; придбанням і оплатою майнових прав на використання цих об'єктів; комерціалізацією інтелектуальної власності; забезпеченням ефективної охорони та захисту відповідних прав [10, с. 8], перешкоджають поширенню в Україні продуктивної рентиорієнтованої поведінки, спрямованої на отримання інноваційно-технологічних та інтелектуальних рентних доходів.

Зазначені обставини згубно впливають на розвиток національної економіки та є одним із чинників втрати Україною 11 позицій в рейтингу глобальної конкурентоспроможності Світового Економічного Форуму (СЕФ) в 2013-2014 рр. Симптоматично, що визначальний вплив на динаміку цього показника справили інституційні чинники, що породжують контрпродуктивну рентиорієнтовану поведінку економічних суб'єктів, а саме: надмірна бюрократизація економіки, низька довіра до політиків, незадовільна робота правоохоронних органів та судів, порушення матеріальних та інтелектуальних прав власності, значні обсяги корупції та хабарництва (рис. 1).

За цих обставин важливим напрямом вдосконалення рентної політики в Україні постає відхід від вузького природно-ресурсного трактування ренти та визнання складності й поліструктурності рентних відносин, пов'язаних як з продуктивною, так і з контрпродуктивною рентиорієнтованою поведінкою економічних суб'єктів. При цьому ключовим пріоритетом державної рентної політики повинно стати стимулювання інноваційної діяльності шляхом вдосконалення нормативно-правового забезпечення та збільшення обсягів інвестицій в науку, освіту, НДДКР, високотехнологічний сектор економіки; запровадження стимулів для приватних агентів – пошукачів ефективних рент, а саме: надання їм урядових грантів, держконтрактів, субсидій, цільових податкових пільг тощо.



Рис. 1. Рейтинги України за окремими складовими індексу конкурентоспроможності СЕФ у 2013-2014 рр. [11]

Ще одним важливим напрямом вдосконалення рентної політики в Україні повинно стати скорочення масштабів контрпродуктивної рентиорієнтованої поведінки шляхом чіткої специфікації прав власності, посилення контролю за дотриманням законодавства, обмеження адміністративного втручання в господарські процеси, спрощення та підвищення «прозорості» діяльності чиновників в тих сферах, де їх функціонування необхідне, скорочення сфер адміністрування і регулювання економіки, лобювання вузькогалузевих інтересів, що ґрунтуються на короткостроковій мотивації і непродуктивну використанні рентних доходів.

При цьому ефективність рентної політики в Україні повинна визначатися не стільки на основі збільшення рентних платежів до бюджету, скільки з урахуванням обсягів інвестування рентних доходів на цілі модернізації та технологічного розвитку національної економіки.

Висновки. Таким чином, одним з пріоритетів модернізації економіки України повинна стати активна діяльність української держави в напрямі трансформації сучасного фрагментарного регулювання рентних відносин в комплексну рентну політику, спрямовану на недопущення контрпродуктивної та стимулювання продуктивної рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів. Йдеться про вдосконалення системи оподаткування надприбутків; забезпечення комерціалізації, охорони та захисту прав інтелектуальної власності; державну підтримку розвитку науки та освіти, стимулювання нагородження людського та інтелектуального капіталів; забезпечення чіткої

специфікації прав власності; зниження ступеня персоніфікованості контрактних відносин; утвердження однакових «правил гри» для всіх учасників ринку, безвідносно до місця їхньої реєстрації та сфери діяльності; розробку спрощених і «прозорих» процедур виконання чиновниками адміністративних функцій, запровадження дієвої системи контролю за їхньою діяльністю; забезпечення невідворотності покарання за корупційні діяння тощо.

Напрями подальших досліджень. Важливо взяти до уваги, що визначення цілей та інструментів рентної політики повинно здійснюватися на основі оцінки внутрішніх та зовнішніх загроз та ризиків, збитків та вигод різних груп економічних суб'єктів. Особливого значення у зв'язку з цим набувають питання теоретичного обґрунтування та практичного запровадження критеріїв та показників ефективності рентної політики в національній економіці.

Список літератури:

1. Левин М., Сатаров Г. Рентоориентированная Россия / М. Левин, Г. Сатаров // Вопросы экономики. – 2014. – № 1. – С. 64-76.
2. Латков А. В. Функционирование системы рентных отношений: противоречия, особенности, динамика : автореф. дис. д-ра экон. наук : 08.00.01 / А. В. Латков. – Саратов, 2008. – 35 с.
3. McChesney T. Rent Extraction and Rent Creation in the Economic Theory Of Regulation / T. McChesney // The Political Economy of Rent Seeking / C. Rowley, R. Tollison, G. Tallock, eds. Boston : Kluwer Academic Publishers, 1988. – P. 179-196.
4. Таллок Г. Соискание ренты // Экономическая теория / Под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена: Пер. с англ. / Науч. ред. чл.-корр. РАН В.С. Автономов. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 931 с.
5. Терон І. В. Зміст і форми інтелектуальної ренти в постіндустріальному суспільстві / І. В. Терон // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 9 (76). – С. 16-20.
6. Ложникова А.В. Рента і рентна політика: трансформація в умовах модернізації економіки Росії : автореф. дис. д-ра экон. наук / А. В. Ложникова. – Томск, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dissertat.com/content/renta-i-rentnaya-politika-transformatsiya-v-usloviyakh-modernizatsii-ekonomiki-rossii.
7. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Міщенко В., Данилишин Б. Природоресурсна рента та рентна політика в Україні / В. Міщенко, Б. Данилишин // Економіка України. – 2003. – № 12. – С. 4-14.
9. Налоги Яценюка: защитит олигархов и убить газодобычу // По материалам Unian.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net/politics/944822-nalogi-yatsenyuka-zaschitit-oligarhov-i-ubit-gazodobychu.html>.
10. Базилевич В.Д. Проблеми оцінки охорони і захисту прав об'єктів інтелектуальної власності в Україні / В.Д. Базилевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2012. – № 142. – С. 5-9.
11. The Global Competitiveness Report 2006-2007; 2007-2008; 2008-2009; 2009-2010; 2010-2011; 2011-2012; 2012-2013; 2013-2014 – World Economic Forum. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.weforum.org.

Гражевская А. А.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕНТНОЙ ПОЛИТИКИ КАК ФАКТОР МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Резюме

В статье исследованы теоретические основы рентной политики в рыночной экономике. Автором проанализирована рентная политика в Украине и сделан вывод о ее неэффективности. Обоснованы предложения по совершенствованию рентной политики в Украине как важного фактора модернизации национальной экономики.

Ключевые слова: рента, рентные отношения, рентная экономика, рентная политика.

Grazhevska A. A.

Kievskiy National University named after Taras Shevchenko

IMPROVEMENT OF RENT POLICIES AS A FACTOR OF MODERNIZATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Summary

The article investigates theoretical foundations of rental policies in a market economy. The author analyzes the rental policy in Ukraine and concludes on its inefficiency. Along with the analysis, recommendations are provided on how to improve the rental policy in Ukraine as an important factor that facilitates modernization of the national economy.

Key words: rent, rental relations, rent-seeking economy, rental policy.